

De Sovjetunie en de energieprijzen

PROF. DR. M. J. ELLMAN*

Ten gevolge van de twee wereldwijde olieprijschokken van 1973/1974 en 1979/1980 en het bezit van eigen natuurlijke hulpbronnen is de Sovjetunie voor haar inkomsten van harde valuta zeer afhankelijk geworden van de olie- en gas-export. Dit wordt geïllustreerd in de tabel.

Tabel. De opbrengst van de export van energie als percentage van de totale exportopbrengsten van de Sovjetunie uit handel met het ontwikkelde Westen

1980	72,4
1981	77,9
1982	77,4

Bron: Wharton Econometric Forecasting Associates, Outlook for East-West trade and external financial situation of the Soviet Union and Eastern Europe during 1983-87. *Centrally planned economies current analysis*, jg. II, nrs. 102/103.

Zoals af te lezen valt uit de tabel behoort de Sovjetunie tot de categorie landen, zoals Saoedi-Arabië, Mexico, Venezuela, Iran enz., die in de handel met het Westen voor de inkomsten van harde valuta hoofdzakelijk afhankelijk is van de export van olie en gas. Dit leidt tot de ironische constatering dat na meer dan vijftig jaar socialistische planning, voor wat betreft haar handel met het Westen, de Sovjetunie in de positie van een monocultuureconomie volgens het model van vele derde-wereldlanden is beland, d.w.z. voor haar buitenlandse valuta vrijwel alleen afhankelijk is van de export van één enkele grondstof met een sterk fluctuerende prijs 1). Bovendien is de Sovjetunie, net als Nigeria en Mexico, maar in tegenstelling tot de Golfstaten, een land met een hoog absorptievermogen. Met het stijgen van de wereldenergieprijzen stijgt, met een kleine vertraging, de import van de Sovjetunie. De Sovjetunie is niet in staat geweest om met de ruilvoetwinst in de jaren zeventig continu een overschot op de betalingsbalans te bewerkstelligen en een aanzienlijke netto crediteurpositie bij de internationale banken te verkrijgen. In feite had de Sovjetunie al in 1981 en 1982 geringe tekorten op de handelsbalans met het ontwikkelde Westen en bezat zij eind 1982 een netto schuld aan het Westen van ongeveer \$ 9 mrd.

Een scherpe daling van de prijs van energie op de wereldmarkt zou een zeer ongunstig effect hebben op de inkomsten van de Sovjetunie van harde valuta. Een daling van bijvoorbeeld één derde van de exportprijs van olie en gas zou een daling van ongeveer een zesde van de inkomsten aan harde valuta veroorzaken. Dit betekent dat een scherpe daling van de prijzen van energie op de wereldmarkt voor de Sovjetunie een ernstige verslechtering van de ruilvoet en een dramatische achteruitgang van de betalingsbalans zou veroorzaken. De Sovjetunie zou spoedig in een betalingsbalanscrisis terecht komen, net als andere landen met een hoge absorptie. Hoe zou de Sovjetunie hierop reageren?

Een mogelijkheid zou zijn de met harde valuta te betalen import aanzienlijk te verminderen. Dit zou op verschillende manieren kunnen gebeuren, bijvoorbeeld door op de import te besnoeien en/of door exporteurs naar de Sovjetunie over te halen Sovjet-goederen als betaling te accepteren. Een daling van de import zou een ongunstig effect hebben op de investeringen en de consumptie in de Sovjetunie. Het eerste effect zou de voltooiing van een aantal investeringsprojecten kunnen ophouden. Het tweede effect zou de arbeidsproductiviteit negatief kunnen beïnvloeden.

Een andere mogelijkheid is de export te vergroten. De Sovjetunie exporteert een aanzienlijke hoeveelheid goud. Ook zou men de export van olie en gas kunnen vergroten. Gelijktijdig met de prijsdaling van deze produkten zou de Sovjetunie kunnen proberen de geëxporteerde hoeveelheden te vergroten om het prijseffect tegen te gaan. Deze mogelijkheid werd benut in 1982 toen de 5-10% prijsdaling (t.o.v. het voorgaande jaar) meer dan gecompenseerd werd door een verhoging van het exportvolume met 22-33%. Het lijkt echter waarschijnlijk dat m.b.t. aardolie de beperkingen van de productie- en distributiecapaciteit en de behoeften van de binnenlandse economie en van haar bondgenoten in de Comecon een aanzienlijke stijging van de geëxporteerde hoeveelheden zullen verhinderen. Voor aardgas ligt de situatie anders door de stijgende produktie, zodat een verhoging van de export van gas mogelijk is. De Sovjetunie zou ook kunnen proberen de export van wapens te vergroten. De wapenexport is al aanzienlijk en is één van de weinige industrieproducten van de Sovjetunie met goede vooruitzichten voor groei op de wereldmarkt.

Weer een andere mogelijkheid is het afsluiten van meer leningen. De kredietwaardigheid van de Comecon-landen is echter al laag en een sterke daling van de energieprijzen zou de kredietwaardigheid van de Sovjetunie nog verder verminderen. Een aanzienlijke verhoging van het aantal leningen van het internationale bankwezen lijkt dus onwaarschijnlijk. Leningen op overheidsniveau, bijvoorbeeld exportkredieten van Westeuropese landen, behoren aan de andere kant wel tot de mogelijkheden. De daling van de energieprijzen heeft de onderhandelingskracht van West-Europa ten opzichte van de Sovjetunie aanzienlijk versterkt. Dit kan politieke consequenties hebben.

De potentiële betalingsbalanscrisis komt na vier jaar stagnatie van de Sovjet-economie 2). Na de Poolse depressie van 1979-1982, die hoofdzakelijk een betalingsbalanscrisis was in een systeem van centrale planning, doemt het onheilspellende gevaar van een soortgelijke depressie op voor de Sovjet-economie. Omdat de Sovjetunie minder afhankelijk van buitenlandse handel dan Polen is en vooral omdat de Sovjet-industrie veel minder afhankelijk is van Westerse onderdelen en halfabrikaten dan de Poolse industrie, lijkt een depressie van het Poolse type echter zeer onwaarschijnlijk. Desalniettemin zou het ruilvoetverlies, in combinatie met de aanbod- of knelpuntmultiplicator (tenzij deze wordt gecompenseerd door één of meer goede oogsten), in 1983 of 1984 de eerste daling van het Sovjet nationaal inkomen sinds 1963 kunnen veroorzaken.

* De auteur is verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Dank is verschuldigd aan Wharton Econometric Forecasting Associates voor het gebruik van hun *Centrally planned economies current analysis*-series. Ook dank ik E. Dirksen voor zijn nuttig commentaar. De vertaling is verzorgd door E. Visser.

1) De Sovjetunie verdient slechts 65 à 70% van haar harde valuta door middel van handel met het Westen. De Sovjetunie verkrijgt ook harde valuta door handel met het Zuiden en de andere Comecon-landen. Ook in deze handel, in het bijzonder met andere Comecon-landen, levert de export van energie een groot gedeelte van de verdiensten op.

2) M. Ellman, Did Soviet economic growth end in 1978?, in J. Drewnowski (red.), *Crisis in the East European economy*, Londen, 1982. Nederlandse vertaling, *Internationale Spectator*, juli 1982.

Dit sombere vooruitzicht zal ongetwijfeld de binnenlandse economische politiek van de Sovjetunie beïnvloeden. Het lijkt waarschijnlijk dat de nieuwe Sovjet-leiders een of andere duidelijke politiek zullen ontwikkelen om de situatie aan te pakken. Veel commentaren in het Westen hebben Andropov geprezen als een mogelijke liberaal, de beschermer van Kadar en de potentiële pleiter voor doorvoering van hervormingen van het Hongaarse type in de Sovjetunie. Deze mogelijkheid kan zeker niet geheel worden uitgesloten. Echter, de crisis in de kapitalistische wereld en de activiteiten van de man die lange tijd hoofd van de staatsveiligheidsdienst was en die in de jaren zeventig met succes de pogingen om onafhankelijke maatschappelijke organisaties op te richten onderdrukte, wijzen in een andere richting. Zo ook de eerste stappen van Andropov. Hoewel hij een aantal prijzen op 1 februari 1983 aanzienlijk heeft verhoogd, heeft hij uitdrukkelijk ontkend (in zijn januari-rede voor de arbeiders in Moskou) dat prijsstijging de algemene methode zou worden om tekorten op te heffen. De commentaren in de Sovjet-pers zijn in de laatste maanden erop gericht geweest de tekorten toe te schrijven aan de handelaars op de zwarte markt, corruptie en de slechte arbeidsdiscipline. Om de arbeidsproductiviteit te verhogen heeft de politie in de steden gecontroleerd waarom tijdens normale werkdag winkelende mensen niet op hun werk waren. In de gepubliceerde versie van zijn bijeenkomst met de arbeiders van Moskou luidt het sleutelwoord „discipline” 3). Alles bij elkaar lijkt Andropov niet de kandidaat die economische hervormingen in de industrie doorvoert. Het lijkt veel waarschijnlijker dat corruptie, onbekwaamheid, traagheid en dronkenschap aan de kaak gesteld zullen worden, dat er opgeroepen zal worden tot een grotere discipline en tot het veelvuldiger gebruik van administratieve methoden, zoals het op grote schaal invoeren van veranderingen in het kader en/of de herinvoering van het systeem dat tussen 1940 en 1956 in gebruik was, waarbij arbeiders alleen met toestemming van de onderneming waar ze op dat moment werkten, van baan mochten veranderen. Dergelijke maatregelen zouden geen enkele bijdrage aan de oplossing van de economische problemen kunnen leveren, maar zouden wel de indruk bij de bevolking kunnen wekken dat hun leiders serieus bezig zijn met het verhelpen van de duidelijk zichtbare problemen.

De verslechtering van de voedselvoorziening in de laatste jaren heeft een wijdverbreide onvrede bij de bevolking van de Sovjetunie veroorzaakt. Een verdere achteruitgang (bijvoorbeeld het snijden in de voedselimport als gevolg van het tekort aan harde valuta) zou de situatie verscherpen. Als de autoriteiten er niet in slagen de schuld op handelaars op de zwarte markt, speculanten, imperialisten, dronkaards, luie arbeiders, joden, liberale intellectuelen enz. te schuiven, zou deze ontwikkeling kunnen uitmonden in rellen of stakingen.

De ernstige verslechtering van de Sovjet-economie zal mogelijkereis belangrijke internationale politieke gevolgen hebben. Ten eerste betekent dit een belangrijke overwinning voor de regering-Reagan. Vanuit een keynesiaans oogpunt leek het door het kabinet-Reagan gevoerde beleid volstrekt waanzinnig. Maar er zijn ook andere kanten aan deze politiek, met name ten opzichte van de Sovjetunie. Aan de ene kant hebben de VS door de verhoging van de militaire uitgaven de Sovjetunie gedwongen hetzelfde te doen en hebben zij zo een belangrijke last op de Sovjet-economie gelegd. Aan de andere kant hebben zij door de verergering van de wereldrecessie de grondstoffenprijzen omlaag gedrukt en de positie van olieproducerende landen, en daarmee de exportinkomsten van de Sovjetunie, aangetast. De politiek van de regering-Reagan ten opzichte van de Sovjetunie staat nu op de rand van een geweldig succes. Er moet echter worden opgemerkt dat dit succes gevolgen kan hebben die geheel anders zijn dan bedoeld waren en zelfs ongewenst voor de VS kun-

nen zijn. Het embargo van Carter op graanexport naar de Sovjetunie was bedoeld om de Sovjetunie te dwingen Afghanistan te verlaten. In plaats daarvan lijkt het belangrijkste gevolg te zijn geweest dat de Sovjetunie was genoodzaakt krachtige pogingen te ondernemen de eigen landbouw te verbeteren. Het is nauwelijks waarschijnlijk dat bij voorbeeld een vergroting van de Sovjet-export van wapens of gas of een verzoening tussen West-Europa en de Sovjetunie in de bedoeling van Washington ligt.

Ten tweede zal de totstandkoming van de controversiële Sovjet-Westeuropese gaspijpleiding ernstig worden bemoeilijkt. Hoewel de kosten van deze pijpleiding niet zijn veranderd, zijn de te verwachten opbrengsten gedaald en is het belang ervan voor importeurs van energie in een tijd van overvloed van energie op de wereldmarkt verminderd. De wereldmarkt zou zo effectiever zijn dan de druk van de regering-Reagan om dit immense project te vertragen.

Ten derde zal binnen de Comecon de onderhandelingspositie en het inkomen van de Sovjetunie worden aangetast, terwijl die van de olie-importerende landen verbetert. In combinatie met de overschotten op hun lopende rekening, die de laatste momenteel boeken, zou dit hun huidige miserabele kredietwaardigheid aanzienlijk verbeteren. Voor landen zoals de DDR, Roemenië en Hongarije komt deze ontwikkeling als een geschenk uit de hemel.

Ten vierde zal door de te verwachten aanzienlijke vermindering aan inkomsten van harde valuta voor de Sovjetunie de landen in de derde wereld relatief steun van dit land

Ten vierde zal door de te verwachten aanzienlijke vermindering aan inkomsten van harde valuta voor de Sovjetunie de steun van dit land aan landen in de derde wereld relatief zwaarder gaan drukken. Dit opent de mogelijkheid voor het Westen te proberen landen als Angola, Mozambique, Ethiopië, Cuba en Vietnam hun huidige houding in de buitenlandse politiek te veranderen door een geschikte combinatie van steun en dreigementen.

Er moet worden opgemerkt dat vanuit het gezichtspunt van de Sovjetunie de situatie niet alleen sombere kanten heeft. Hier zijn drie redenen voor. Ten eerste wordt een aanzienlijk deel van de Sovjet-energie verkocht op contractbasis en niet op de vrije markt, zodat de verkregen prijs niet onmiddellijk reageert op de prijsfluctuaties van de vrije markt. Ten tweede kan de daling van de energieprijzen tijdelijk of slechts gering zijn. Als de wereldconomie weer opleeft in 1984, of als er een politieke explosie rond de Golf of elders plaatsvindt, dan zullen we te zijner tijd misschien geconfronteerd worden met een nieuwe snelle prijsstijging, zoals in 1973/1974 en 1979/1980. In de tussentijd zijn misschien een aantal of alle leden van de OPEC in staat de prijsdaling af te zwakken. Ten derde bestaat een groot deel van de import van de Sovjetunie uit graan en andere voedselproducten. Als de Sovjetunie goede oogsten heeft in 1983 en 1984, zal het mogelijk zijn de import drastisch te verminderen zonder negatieve gevolgen voor de binnenlandse productie of voor de consumptie. Het zou zeer vermetel en bijzonder onwaarschijnlijk zijn te veronderstellen dat de Sovjetunie ieder jaar een slechte oogst heeft. Bovendien zouden efficiënte hervormingen in de landbouw, die verspilling tegengaan en die het nemen van initiatieven bevorderen, een groot gedeelte van de import overbodig maken. Efficiënte agrarische hervormingen leveren, zoals blijkt uit ervaringen in China en Hongarije, weinig politieke kosten op en aanzienlijke politieke opbrengsten. Dit zal Andropov aanspreken en kan (indirect) Reagans gift aan de bevolking van de Sovjetunie zijn.

M. J. Eilman

3) *Pravda*, 1 februari 1983.